

ТРАДИЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО ПОРТРЕТУ СЛОБОЖАНЩИНИ. ОГЛЯД ПРОВІНЦІЙНОГО ВІЙСЬКОВОГО ПОРТРЕТУ З ЗІБРАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

УДК 75.041.5

Статтю присвячено дослідженню п'яти портретів військових з зібрання Харківського художнього музею, що раніше не вивчалися. Метою дослідження є мистецтвознавчий аналіз творів, що включає виявлення стилістичних особливостей, тотожностей та відмінностей у побудові композиції та живописного рішення портретів. Дослідження також включає порівняння техніко-технологічних характеристик у портретах військових XVIII та XIX ст., простеження зміни стильових закономірностей даного періоду. Введення «Портрету О.А. Грамздорфа», «Портрету І. П. Огонь-Довгановського», «Портрету Генерала-фельдмаршала князя Григорія Олександровича Потьомкіна-Тавричеського», «Портрету Графа Кирила Григоровича Розумовського» невідомого авторства та «Портрету чоловіка у мундирі» М.І. Терещенєва до наукового обігу. *Ключові слова:* військовий портрет, провінційний портрет, М.І. Терещенєв, Харківський художній музей, портрет Слобожанщини.

Хоменко Е. Традиция военного портрета Слобожанщины. Обзор провинциального военного портрета из собрания Харьковского художественного музея. Статья посвящена исследованию пяти портретов военных из собрания Харьковского художественного музея, которые не изучались ранее. Целью исследования является искусствоведческий анализ произведений, включающий выявление стилистических особенностей, тождеств и различий в построении композиции и живописном решении портретов. Исследование также включает сравнение технико-технологических характеристик портретов военных XVIII и XIX вв., прослеживание изменения стилевых закономерностей данного периода. Введение «Портрета А.А. Грамздорфа», «Портрета И.П. Огонь-Довгановского», «Портрета Генерал-фельдмаршала князя Григория Александровича Потёмкина-Тавричеського», «Графа Кирилла Григорьевича Разумовского» неизвестного авторства и «Портрета мужчины в мундире» М.И. Терещенєва в научный оборот. *Ключевые слова:* военный портрет, провинциальный портрет, М.И. Терещенєв, Харьковский художественный музей, Слобожанский портрет.

Khomenko K. The tradition of Slobozhanshchina military portraits. Review of provincial military portraits from the collection of the Kharkov Art Museum. The article investigates five portraits of military from the collection of the Kharkiv museum of Art, which has not been studied earlier. The purpose of the study is the art historical analysis of works, including identification of stylistic features, identities and differences in the construction of the composition and the feature of picturesque solutions. The study also includes a comparison of technical and technological characteristics of portraits of military XVIII and XIX centuries, tracking of stylistic changes of the period. Introduction in the scientific revolution «Portrait of O. A. Gramzdorf», «Portrait of I. P. Ogon'-Dovganovskogo», «Portrait of Field Marshal Prince Grigory Potemkin Tauride», «Count Kyrylo Rozumovsky» of unknown artists and the «Portrait of a man in uniform» by Myhailo Terebenev. *Keywords:* portrait of soldiers, provincial portrait, Myhailo Terebenev, Kharkiv Art Museum, portrait by Sloboda

Постановка проблеми. Портрет Слобожанщини кінця XVIII – XIX ст. є однією з маловивчених проблем мистецтвознавства. Портрети військовослужбовців потребують особливої уваги в сфері дослідження провінційного портрету,

адже вони є окремим феноменом, що володіє специфічними особливостями для розуміння ключових культурологічних питань при вивченні українського буття даного періоду, зважаючи на те, що він розкриває смаки й вподобання окремої, замочної та багаточисленної верстви населення.

Аналіз публікацій. Полотна, що досліджуються, знаходяться в фондах Харківського художнього музею. З архівних документів відомо, що «Портрет О.А. Грамздорфа» [5], «Портрет І.П. Огонь-Довгановського» [4] та «Портрет чоловіка у мундирі» М. І. Терещенєва [7] надійшли, як спадщина, з колекції М.З. Фрадкіна – українського радянського художника, що жив і працював в Харкові, картини потрапили до музею у 1974 році незадовго до смерті колекціонера [8]. «Портрет Генерала-фельдмаршала князя Григорія Олександровича Потьомкіна-Тавричеського» надійшов до ХХМ у 1966 році з Міністерства культури СРСР [3]. Як потрапив до музею «Портрет останнього гетьмана України Графа Кирила Григоровича Розумовського» [6] невідомо, про попередні місця знаходження портретів також інформації немає. Жодних свідчень та згадок у літературних джерелах про дані портрети не виявлено. Тематику військового портрету з зібрання Харківського художнього музею розкрито вперше.

Цілями даного дослідження є визначення груп портретів за часовим фактором та за призначенням, мистецтвознавчий аналіз портретів, визначення походження авторів та портретованих.

Результати роботи.

Портрети військових, що представлені у фондах Харківського художнього музею можна умовно поділити на дві групи: портрети військових XIX ст. та портрети високопосадовців кінця XVIII – початку XIX ст.

Перша група портретів включає «Портрет К.Г. Розумовського» та «Портрет Г.О. Потьомкіна-Тавричеського».

На портреті «Графа Кирила Григоровича Розумовського», виконаного невідомим художником, зображено чоловіка, чий торс розвернуто у три чверті в право, голову неприродно повернуто вліво, плечі портретованого широкі, надто опущені. Загальну композицію вписано в овал, тло – коричневе, поле навколо овалу – світло-блакитного кольору. Вдягнуто графа Розумовського у темно-зелений мундир з червоним комірцем, розшитим

золотом на шії білий шарф, одяг прикрашено золотими візерунками, через плече тягнеться блакитна андріївська стрічка. На грудях з лівої сторони – зірка ордену Андрія Першозванного, на коричневій стрічці по центру грудей – орден Білого орла [3]. По блакитному тлу у лівому ниж-

ньому куті напис: «Графъ Кирило Григорьевичъ», в правому: «Розумовскій Гетьман».

Портрет виконано у доволі примітивній манері. Форми жорсткі, не зглажені, відбуваються порушення у побудові форми, перспектива, в деяких частинах зображення – відсутня.

*«Портрет останнього гетьману України
Графа Кирила Григоровича Розумовського».
Невідомий художник кінця XVIII ст.*

*«Портрет Генерала-фельдмаршала князя
Григорія Олександровича Потьомкіна-Тавричеського».
Невідомий художник кінця XVIII ст.*

*«Портрет О. А. Грамздорфа».
Невідомий художник XIX ст.*

*«Портрет І. П. Огонь-Довгановського».
Невідомий художник XIX ст.*

«Портрет чоловіка у мундирі» М. І. Терепенев XIX ст.

За трактуванням волосся та одяг графа нагадують іконографічну манеру.

Яскраво відчувається прагнення автора показати всю велич портретованого. У форматі зображення та його декоративному оздобленні проявляється стилістична належність портрету до епохи бароко.

«Портрет Генерала-фельдмаршала князя Григорія Олександровича Потьомкіна-Тавричеського» (1736-1791) є копією з портрету Д.Б. Лампі, кінця XVIII – початку XIX ст. На овальному полотні у трьохчвертному звороті зображено Г.О. Потьомкіна-Тавричеського. Тло темно-коричневе, зеленувате. Чоловіка вдягнуто у чорний розшитий золотом камзол з червоним відворотом, на шиї білий шарф, під ним золотава хустка, через плече перекинута стрічка Андрія Першозванного. На шиї червона муарова стрічка із Орденем Святої Анни, на грудях зірка ордену Святого Апостола Андрія Першозванного, зірка ордену Олександра Невського, на блакитному метелику портрет імператриці для носіння на грудях. На голові портретованого коротка перука.

Портрет є інтерпретацією гравюри Лампі І.Б. 1789 року створення. За рисунком портрет частково відповідає оригіналу, прямокутний формат – змінено на овал, всі інші композиційні особливості збережено. За манерою написання портрет відноситься до академічного напрямку, стилістика барочна. Техніка написання портрету лесувальна.

Автор детально опрацював передній план, давши змогу детально розглянути блиск нагород

портретованого. Погляд, спрямований вліво від глядача, легка посмішка на губах – підкреслюють величність та значущість постаті.

До другої групи портретів військових з зібрання Харківського музею увійшли: «Портрет О.А. Грамздорфа», «Портрет І.П. Огонь-Довгановського» та «Портрет чоловіка у мундирі» М.І. Терепенева.

На портреті О. А. Грамздорфа ми бачимо штаб-офіцера російської армії О.А. Грамздорфа, про військове звання свідчить військова форма часів правління Олександра I з еполетами, гудзиками та складним візерунком позументу на комірі, білого приладового кольору.

На полотні зображено напівфігуру молодого чоловіка у звороті на три чверті, голову композиційно розміщено трохи вище середини полотна, тло темно-коричневе, холодне. Манера написання портрету наближена до академічної. Деталі одягу та обличчя скрупульозно прописані. Загальний колорит твору – холодний. Техніка написання твору лесувальна.

Серед не має змістового наповнення, зображення одягу відходить на другий план. Основний зміст для сприйняття твору спрямовано на обличчя, що детально прописане. В підході до написання твору, та в особі зображуваного відчуваються вплив течії сентименталізму: фігура доволі статична, погляд портретованого спрямовано на глядача. В погляді немає зверхності – він спокійний, зважений. Помітно, що автор твору перш за все намагався передати особистісні характеристики герою твору, його якості.

«Портрет І.П. Огонь-Довгановського» зображує представника дворянського роду, польського походження, що служив на Одещині та Київщині, з 1915 року – був воєнним прокурором Київського воєнно-окружного суду. З 1918 в армії Української держави – генеральним хорунжим, помічником начальника військово-юридичного управління [2]. На даному портреті І.П. Огонь-Довгановський одягнений у форму штаб-офіцера, на ньому темно-зелений мундир із червоним коміром, з жовтим кантом, жовті еполети та гудзики. Таку форму носили рядові Харківського драгунського полку, сумнів викликає тільки червоний колір ворота, прийнятий був помаранчевий, але це, скоріше за все, зумовлено особливостями передачі кольору автором твору. Портретований у звороті на три чверті, зображення поясне, фон – локальний, темно-коричневий. Фігура статична. У лівій руці, під пахвою – патронна сума, що є характерним атрибутом військових з другої половини XIX ст. [9]. Манера написання портрету спирається на академічну. Техніка написання – лесувальна.

Увагу привертає детально та м'яко прописане обличчя офіцера. Обличчя спокійне, героїзоване, погляд спрямовано на глядача. На-

писання уніформи та фону носить доволі умовний характер.

Ці два портрети цікаві, перш за все, своїм зв'язком. На обох портретах зображено штаб-офіцерів російської армії, обидва військові молоді люди. За манерою написання, розміром та характером полотна та використаними матеріалами портрети дуже схожі. Але ще більше про їх зв'язок можуть сказати написи з тильного боку творів. На портреті О.А. Грамздорфа наявний напис «Александр Антонович Грамздорф умер 1843 году 44 лет отец Анны Огонь-Довгановской», на другому портреті напис «Иванъ Петрович Огонь-Довгановскій». Данні написи свідчать не тільки про одне авторство в обох випадках, а й, імовірно, про очевидний сімейний зв'язок портретованих. Можна припустити, що І.П. Огонь-Довгановський доводився зятем О.А. Грамздорфу, крім того, імовірно, портрет О.А. Грамздорфа було створено вже після його смерті.

Останній портрет з цієї групи «Портрет чоловіка у мундирі». На відміну від попередніх картин, належить руці відомого російського художника М.І. Терєбєнєва, що закінчив Петербурзьку академію мистецтв і отримав звання класного художника. Портретований також відрізняється від двох попередніх портретів своїми заслугами, що відображають його нагороди. Молодого чоловіка вдягнуто у темно-зелений мундир з еполетами та гудзиками жовтого приладового кольору, на грудях орден св. Георгія 4-го ступеню, на шії – орден св. Анни 3-го ступеню. Руки офіцера перехрещені на грудях, на пальці лівої руки – золота обручка. Зображення поясне, у три чверті. Тло сіре з зеленуватим відтінком. Постаць що зображено на портреті визначити не вдалося.

На тильному боці льняного середньозернистого полотна синьою фарбою напис: «Терєбєнєв 1828 г»

Техніка написання – лєсувальна. Портрет написано в манері, характерній для художників-академістів першої половини XIX ст.

В даному портреті відчувається романтична направленість, поза портретованого, його іскристий погляд підкреслюють суттєву різницю у баченні моделі та її трактуванні порівняно з попередніми портретами. Тут центром композиції вже не є очі, увага акцентується на образі в цілому.

Висновки. З п'яти досліджених портретів чотири є творами, що можна віднести до академічної школи. «Портрет чоловіка у мундирі» є єдиним підписним з вивчених творів і авторство Терєбєнєва М.І. підтверджується стилістичними особливостями написання твору. За технічними та стилістичними характеристиками портрети «О.А. Грамздорфа», «Портрет Генерала-фельдмаршала князя Г. О. Потьомкіна-Тавричеського» та «Портрет І.П. Огонь-Довгановського» можна визначити, що автори даних творів володіють

академічними навичками, та можливо були якомсь пов'язані з Петербурзькою академією мистецтв.

«Портрет останнього гетьмана України Графа Кирила Григоровича Розумовського» є типовим провінційним портретом і цікавий, перш за все, в контексті вивчення Слобожанської провінційного мистецтва, а також впливу іконопису на портрет.

Проведені атрибутивні та стилістичні дослідження дають змогу прослідкувати залежність стилю твору від часу його створення, таким чином, портрети «О.А. Грамздорфа» та «І. П. Огонь-Довгановського», створені у другій половині XIX ст. є пам'ятками сентименталізму українського мистецтва, «Портрет чоловіка в мундирі», що був створений у першій третині XIX ст. підкоряється романтичній течії, портрети з другої групи, що за часом створення відносяться до кінця XVIII – початку XIX ст. мають яскраво виражені ознаки російського бароко, що вказує на наявність впливу та взаємозв'язку з російським мистецтвом даного періоду.

Дане дослідження слід розглядати як частину аналітики культурного спадку Слобожанщини XVIII – XIX ст. У подальшому планується більш детальне вивчення портретів руки М.І. Терєбєнєва та зв'язку його творчого шляху з Харківщиною; пошуки вірогідності наявності інших зображень портретованих осіб; аналіз отриманих даних в контексті загальної картини розвитку провінційного військового портрету східної України.

Література:

1. Веремеев Ю. Г. *Анатомия армии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://army.armor.kiev.ua/> – Назва з екрана*
2. *Книга учёта лиц, состоявших на особом учёте бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины, т. 3. – Харьков, 2012*
3. *Наукова картка – Невідомий художник «Портрет Генерала-фельдмаршала князя Григорія Олександровича Потьомкіна-Тавричеського» (1736-1791) Копія з портрету Д.Б. Лампі кінця 18 ст. п.о 72x56 инв. № ЖРУ 1035*
4. *Наукова картка – Невідомий художник «Портрет І. П. Огонь-Довгановського» XIX ст. п.о. 26x25 инв. № ЖРУ 1287*
5. *Наукова картка – Невідомий художник «Портрет О.А. Грамздорфа XIX ст. п.о. 24x20 инв № ЖРУ 1280*
6. *Наукова картка – Невідомий художник «Портрет останнього гетьману України. Граф Кирил Григорович Разумовский Гетьман (1750-1764)» 18 ст п.о. 56 x 42,5 инв. № ЖРУ 18*
7. *Наукова картка – Терєбєнєв М.І. (1795-1864) «Портрет чоловіка у мундирі» 1828 р. п.о 23x18 инв. № ЖРУ 1271*
8. *Прокатова Т. Унікальна колекція [творів мистецтва харк. худож. М. Фрадкіна] / Т. Прокатова // Ленін. зміна. – 1986*
9. *Царева Т. Б. Униформа, оружие, награды Российской империи. От Михаила Романова до Николая II [иллюстрированная энциклопедия] / Т.Б. Царева – М.: ЭКСМО, 2007. – 270 с.*